

تأثیر قارچ میکوریزا بر ماده مؤثره موسیلاژ و برخی تنظیم‌کننده‌های اسمزی گیاه گاوزبان (*Borago officinalis* L.) تحت تنش آبی

علی رحیمی^{۱*}، شاهرخ جهانبین^۲، امین صالحی^۲، هوشنگ فرجی^۲

(تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۹/۱۱؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۱۲)

چکیده

تنش آبی یکی از مهمترین عوامل تأثیرگذار بر عملکرد گیاهان است. با توجه به تأثیر بالقوه قارچ میکوریزا بر تعدیل اثر تنش آبی بر عملکرد گیاه گاوزبان، آزمایشی به صورت کرت‌های خرد شده در قالب طرح بلوک‌های کامل تصادفی، اجرا گردید. تنش آب به عنوان عامل اصلی در سطوح آبیاری پس از ۳۰، ۶۰، ۹۰، ۱۲۰ و ۱۵۰ میلی‌متر تبخیر آب از تشتک تبخیر کلاس A و قارچ میکوریزا به عنوان عامل فرعی در سطوح عدم کاربرد، کاربرد گونه *Glomus mosseae* و کاربرد گونه *G. intraradices* در نظر گرفته شد. برای موسیلاژ گل، برهمکنش آبیاری و قارچ معنی‌دار بود. در سطوح آبیاری پس از ۱۲۰ و ۱۵۰ میلی‌متر تبخیر کاهش درصد موسیلاژ گل مشاهده گردید، اما کاربرد قارچ در این سطوح شرایط را تغییر داد و منجر به افزایش موسیلاژ شد. در سطوح آبیاری پس از ۹۰، ۱۲۰ و ۱۵۰ میلی‌متر تبخیر آب از تشتک تبخیر، کاهش پرولین و قند محلول در سطوح آبیاری پس از ۶۰، ۹۰، ۱۲۰ و ۱۵۰ میلی‌متر تبخیر در شرایط حضور قارچ میکوریزا نسبت به عدم کاربرد قارچ مشاهده شد. بر اساس نتایج، تیمار آبیاری پس از ۹۰ میلی‌متر تبخیر و کاربرد قارچ *G. mosseae* توصیه می‌شود.

واژه‌های کلیدی: گاوزبان، پرولین، تنش آب، قند محلول، میکوریزا، موسیلاژ.

۱- بخش تحقیقات جنگلها، مراتع و آبخیزداری، مرکز تحقیقات و آموزش کشاورزی و منابع طبیعی استان کهگیلویه و بویراحمد، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، یاسوج، ایران

۲- گروه زراعت و اصلاح نباتات دانشکده کشاورزی دانشگاه یاسوج، ایران

*: مسئول مکاتبات: پست الکترونیکی: rahimi.ali1362@yahoo.com

مقدمه

گاوزبان اروپایی (*Borago officinalis* L.) گیاهی یک ساله و از تیره Boraginaceae است که گل، برگ و یا سرشاخه های گلدار آن حاوی ترکیبات مختلفی نظیر موسیلاژ، تانن، ساپونین، اسانس و آلکالوئید پیرولیزیدین، ویتامین C، کلسیم و پتاسیم است که خواص درمانی متعددی داشته و در طب سنتی برای درمان ورم و التهاب، استرس، اسپاسم، سرفه و سایر مشکلات تنفسی کاربرد دارد. این گیاه همچنین دارای خاصیت گشاد کنندگی عروق و آرام بخش قلب است (۱۱). بذر گاوزبان حاوی اسانس و منبع خوبی از ترکیباتی مانند بتاکاروفیلن است. در میان ترپنوئیدها بتاکاروفیلن ترپنی است که در داروها و نیز به عنوان رایحه طبیعی استفاده می شود. این ترکیبات همچنین دارای خواص ضد میکروبی، آنتی اکسیدان و ضد سرطان می باشد (۲).

در بین عوامل بازدارنده محیطی بر رشد و عملکرد گیاهان زراعی، باغی و دارویی، تنش کمبود آب مهم ترین عامل کاهش تولید به خصوص در مناطق خشک و نیمه خشک به شمار می رود (۳۱). شناسایی زمان بحرانی و برنامه ریزی آبیاری دقیق و اساسی برای گیاه، کلیدی برای نگهداری آب، بهبود عملیات آبیاری و قابلیت تحمل گیاه به کمبود آب در کشاورزی است (۲۶). خشکی از مهم ترین عوامل محدود کننده رشد گیاهان است (۵)، و اثر تنش خشکی را می توان این گونه بیان داشت که به طور کلی، کمبود آب در هر مرحله از رشد گیاه جذب، انتقال و مصرف عناصر غذایی را کاهش می دهد.

وقتی پتانسیل آب در خاک کاهش می یابد برای ایجاد جریان آب از خاک به داخل ریشه ها، مهمترین مکانیسم، تنظیم اسمزی نامیده می شود. مواد محلولی که در تنظیم اسمزی نقش دارند، شامل یون های غیر آلی (مثل پتاسیم، کلسیم و کلر) یا ترکیبات غیر باردار آلی مثل پرولین و یا قندهای محلول هستند (۳). در سال های اخیر برای مقابله با کم آبی و تنش خشکی قارچ های مایکوریزای وزیکولار آربوسکولار در بسیاری از گیاهان مورد استفاده قرار گرفته است (۱۷). تاثیر مثبت این قارچ در کاهش

تنش آبی در گیاهان مختلف گزارش شده است (۲۵) و (۲۰). در یک بررسی، رابطه همزیستی و تاثیر مثبت قارچ های مایکوریزا روی گیاه دارویی گاوزبان هندی (*Plectranthus amboinicus*) نشان داد که قارچ های مایکوریزا حدود ۹۲ درصد کلونیزاسیون روی ریشه این گیاه در شرایط مزرعه و گلدانی شده و موجب افزایش عملکرد گاوزبان هندی شدند (۱۸). هیف های قارچ مایکوریزا می توانند به منافذ بسیار ریزی که حتی تارهای کشنده قادر به نفوذ در آنها نیستند، وارد شده و باعث افزایش میزان جذب آب گردند (۳۶). قارچ های همزیست، مواد کربوهیدراتی را عمدتاً به شکل ساکارز از گیاه دریافت و عناصر غذایی (عمدتاً فسفر) را در اختیار گیاه قرار می دهند (۲۲). به این ترتیب که عناصر غذایی از غشای آربوسکول از طریق حامل های غشایی که با شیب پروتون عمل می کنند، به صورت فعال در اختیار گیاه قرار گرفته و مواد کربوهیدراتی موجود در آوند آبکش گیاه، ابتدا توسط قارچ به گلوگز و فروکتوز تبدیل شده و سپس توسط حامل های غشایی جذب می گردد (۳۵). البته قارچ های مایکوریزا در تحقیقاتی در شرایط تنش خشکی بر میزان پرولین و سایر خصوصیات فیزیولوژیک گیاهان دارویی تاثیراتی داشته اند، به عنوان نمونه میزان پرولین در گیاه گوش خر صحرایی *Knautia arvensis* در شرایط تنش خشکی افزایش نشان داد، اما تجمع کمتری از پرولین در گیاه تلقیح شده با قارچ مایکوریزا نسبت به گیاه غیر مایکوریزایی مشاهده گردید (۷). تنش خشکی باعث افزایش قند محلول، پرولین و کاهش محتوای نسبی آب در ماش سبز *Vigna radiate* L.) گردید، اما قارچ مایکوریزا باعث کاهش صفات مذکور شد (۳۰). در پژوهشی تنش کمبود آب در گیاه مرزنجوش *Origanum vulgare* L. میزان قند محلول را کاهش داد، در صورتی که تلقیح قارچ مایکوریزا با گیاه مرزنجوش، تاثیری بر قند محلول نداشت و گیاه تلقیح شده با قارچ مایکوریزا مقاومت بیشتری به تنش خشکی نشان داد (۲۱). موسیلاژها پلیمرهای زیستی با وزن مولکولی بالا هستند که به طور طبیعی و در چرخه رشد عادی گیاهان سنتز می شوند (۲۷)

۱۳۹۴ و ۱۳۹۵ اجرا گردید.

عامل‌های آزمایش شامل تنش آب (عامل اصلی) به صورت آبیاری پس از ۳۰ میلی‌متر (I_{30})، آبیاری پس از ۶۰ میلی‌متر (I_{60})، آبیاری پس از ۹۰ میلی‌متر (I_{90})، آبیاری پس از ۱۲۰ میلی‌متر (I_{120}) و آبیاری پس از ۱۵۰ میلی‌متر (I_{150}) تبخیر آب از تشتک تبخیر کلاس A و قارچ مایکوریزا (عامل فرعی) در سطوح عدم کاربرد (NM (Non mycorrhiza)، کاربرد گونه گلاموس موسه‌آ (*Glomus mosseae*, GM) و کاربرد گونه گلاموس اینتراردیسز (*Glomus intraradices*, GI) لحاظ شد. مقادیر مختلف تبخیر از تشتک تبخیر موجود در ایستگاه کلیما یا سینوپتیک فرودگاه یاسوج در سه کیلومتری محل اجرای طرح بر اساس وضعیت اقلیمی منطقه در طی فصل رشد گیاه انتخاب و فاقد رفرنس تعیین شد. جدول (۱) نتایج تجزیه خاک را نشان می‌دهد.

پس از عملیات شخم و تهیه بستر، کرت‌هایی به ابعاد 5×3 متر تهیه شد. فاصله بین کرت‌های اصلی آزمایش از هم ۳ متر، کرت‌های فرعی ۱ متر و بین تکرارها نیز ۳ متر در نظر گرفته شد. قبل از کاشت بذر گاوزبان (تهیه شده از شرکت پاکان بذر اصفهان) در تاریخ ۱۵ فروردین ماه، حدود ۷ گرم از ماده حاوی قارچ مایکوریزای تولید شده توسط کلینیک گیاه‌پزشکی ارگانیک - اسدآباد همدان، در هر حفره کاشت گاوزبان ریخته شد (۸). بذر گاوزبان در نیمه اول فروردین و با فواصل بین ردیف ۵۰ سانتی‌متر و روی ردیف ۳۰ سانتی‌متر کاشته شد.

عملیات کاشت به روش دستی و به صورت جوی و پشته انجام گردید. زمان سبز شدن تا مرحله چهار الی پنج برگچه‌ای، آبیاری به فاصله هر سه روز یکبار انجام شد. بعد از سبز شدن و استقرار گیاهچه‌ها (مرحله سه برگچه‌ای)، تنک‌کردن مزرعه و کنترل علف‌های هرز با استفاده از وجین دستی انجام گرفت. سپس سطوح آبیاری با استفاده از کتور آب اعمال گردید.

اولین زمان برداشت گل از گیاه گاوزبان در تاریخ ۱۴ خرداد ماه انجام گرفت و آخرین زمان برداشت گل این گیاه در تاریخ ۷ تیر ماه بود. نیاز آبی گیاه با استفاده از تشتک تبخیر محاسبه

و (۳۸). موسیلاژها دارای واحدهای سازنده‌ای مانند گالاکتورونیک اسید، گلوکورونیک اسید، آرابینوز، گزیلوز، رامنوز، مانوز، گالاکتوز و گلوکز می‌باشند (۳۸، ۲۳، ۳۴ و ۱۲). مهمترین خواص دارویی موسیلاژها، خاصیت ضدسوزش آنه‌است و از خاصیت جذب آب موسیلاژها، برای کاهش آب موجود در لوله گوارش (در اسهال‌های مزمن، به عنوان قابض) استفاده می‌کنند (۲۸). کودهای زیستی با تنظیم هورمون‌های گیاهی نقش مهمی در تقسیم سلولی و تولید مواد فتوسنتزی داشته و افزایش مواد مؤثره گیاه دارویی همیشه بهار را در پی داشت (۱۹). قلی‌نژاد و همکاران (۲۰۱۴) دریافتند که تنش خشکی ملایم میزان درصد موسیلاژ گاوزبان را افزایش داد (۱۶). نتایج آزمایش فلاح و همکاران (۲۰۱۲) نشان داد برقراری رابطه همزیستی بین اسفرزه و قارچ، اثرات منفی تنش خشکی را بر بسیاری از صفات اسفرزه *Plantago ovata* تعدیل نمود. بیشترین موسیلاژ در شرایط بدون تنش و وجود قارچ مایکوریزا به دست آمد (۱۰).

تنش کمبود آب یکی از مهم‌ترین عامل کاهش تولید گاوزبان (*B. officinalis* L.) به شمار می‌رود و می‌تواند صدمات سنگینی به رشد و نمو، عملکرد و همچنین مواد مؤثره دارویی این گیاه وارد نماید و از سویی، نظر به تأثیر قارچ مایکوریزا بر تعدیل تأثیر تنش آبی و نیز با توجه با اینکه چنین تحقیقی در منطقه انجام نگرفته است، این پژوهش در منطقه بویراحمد انجام گرفت.

مواد و روش‌ها

مشخصات طرح آزمایشی، روش کاشت و اجرا

آزمایش به صورت کرت‌های خرد شده در قالب طرح بلوک‌های کامل تصادفی، در منطقه بویراحمد (در ایستگاه تحقیقات کشاورزی چم‌خانی با حمایت دانشگاه یاسوج در ۱۳ کیلومتری شهر یاسوج، با طول جغرافیایی ۴۹ درجه و ۳۳ دقیقه شرقی و عرض جغرافیایی ۳۱ درجه و ۵۳ دقیقه شمالی و ارتفاع ۱۷۳۴ متر از سطح دریا)، در سه تکرار طی سال‌های

جدول ۱. نتایج تجزیه خاک محل آزمایش قبل از کشت گاو زبان در عمق ۳۰-۰ سانتیمتر

مشخصات	واحد	اندازه	مشخصات	واحد	اندازه
رطوبت اشباع خاک (Sp)	درصد	۳۶	منگنز قابل جذب	ppm	۱۴/۴
هدایت الکتریکی	dS/m	۰/۴	آهن قابل جذب	ppm	۱۳
اسیدیته کل اشباع (pH)	-	۷/۹	روی قابل جذب	ppm	۰/۷
مواد خثی شونده T.N.V	درصد	۴۷	رس	درصد	۲۶
درصد کربن آلی	درصد	۰/۹	سیلت	درصد	۴۶
نیتروژن کل	درصد	۰/۰۹	شن	درصد	۲۸
فسفر قابل جذب	ppm	۱۰	بافت خاک	-	لومی
پتاسیم قابل جذب	ppm	۲۰۶			
مس قابل جذب	ppm	۲۶			

شد. تبخیر روزانه از تشتک تبخیر اندازه گیری و بر اساس ضریب تشتک و ضریب گیاهی، میزان آب مورد نیاز در هر مرحله از آبیاری تعیین گردید. آبیاری کرت ها توسط لوله های پلی اتیلن و حجم آب ورودی به کرت ها با کنتور آب کنترل شد (زمان آبیاری بر اساس تیمارهای در نظر گرفته شده و مقدار آب آبیاری در هر نوبت از طریق فرمول های زیر تعیین شد).

محاسبه میزان آب آبیاری با استفاده از ضرایب مربوطه زیر بدست آمد (۲۴).

میزان تبخیر تعرق پتانسیل با رابطه ۱ محاسبه شد:

$$ET_o = K_{pan}(EP) \quad (\text{رابطه ۱})$$

ET_o تبخیر تعرق پتانسیل، K_{pan} ضریب تشت، و EP میزان تبخیر از تشت در یک دوره زمانی مشخص است.

میزان تبخیر تعرق گیاه با رابطه ۲ محاسبه شد:

$$ET = K_c \cdot ET_o \quad (\text{رابطه ۲})$$

ET تبخیر تعرق گیاه مورد نظر و K_c ضریب گیاهی است.

میزان حجم آبیاری برای هر کرت با رابطه ۳ محاسبه شد:

$$VT = ET_o \cdot A \quad (\text{رابطه ۳})$$

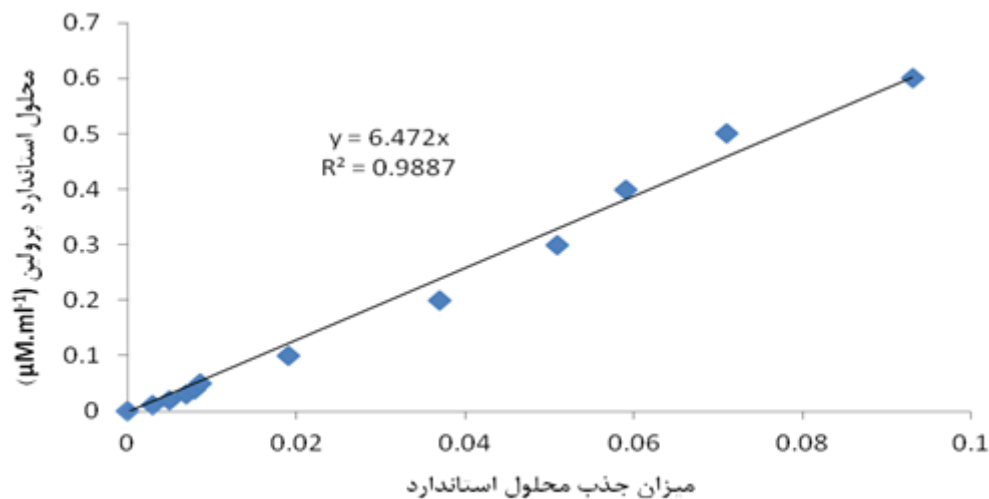
VT حجم آب آبیاری (m^3) و A مساحت هر کرت (m^2) است.

تهیه عصاره الکلی از برگ ها جهت اندازه گیری میزان پرولین و قندهای محلول

در زمان گلدهی، جهت اندازه گیری میزان پرولین و قندهای محلول، ابتدا عصاره الکلی از برگ ها در مرحله گلدهی تهیه شد. بدین منظور ابتدا ۰/۵ گرم از بافت برگ تر (نگهداری شده در فریزر با دمای ۲۴- درجه سانتی گراد) انتخاب شد و در هاون کاملاً له گردید. سپس ۵ میلی لیتر اتانول ۹۵ درصد به آن اضافه شد و به لوله آزمایش درب دار منتقل و به مدت ۳۰ ثانیه ورتکس (به شدت تکان داده شد) گردید. در مرحله بعد مایع رویی جدا و به لوله درب دار با حجم ۲۰ سی سی منتقل شد. سپس دو مرتبه و هر بار ۵ میلی لیتر اتانول ۷۰ درصد به بخش جامد باقی مانده اضافه و کاملاً شستشو گردید. در ادامه، بخش رویی به لوله آزمایش منتقل شد. در نهایت ۱۵ میلی لیتر از عصاره به دست آمده، با سانتریفیوژ ۳۵۰۰ دور در دقیقه به مدت ۲۰ دقیقه سانتریفیوژ شد. سپس فاز مایع بالایی به دقت جدا و به یخچالی با دمای ۴ درجه سانتی گراد منتقل گردید (۲۹).

اندازه گیری محتوای پرولین برگ

برای اندازه گیری محتوای پرولین از روش پاکوئین و لچاژر (۱۹۷۹) استفاده شد (۲۹). بدین منظور ابتدا به تعداد تیمارها، لوله های آزمایش درب دار به ظرفیت ۵۰ میلی لیتر تهیه گردید. در مرحله بعد، ۱ میلی لیتر از عصاره الکلی انتخاب گردید و به

شکل ۱. منحنی استاندارد پرولین

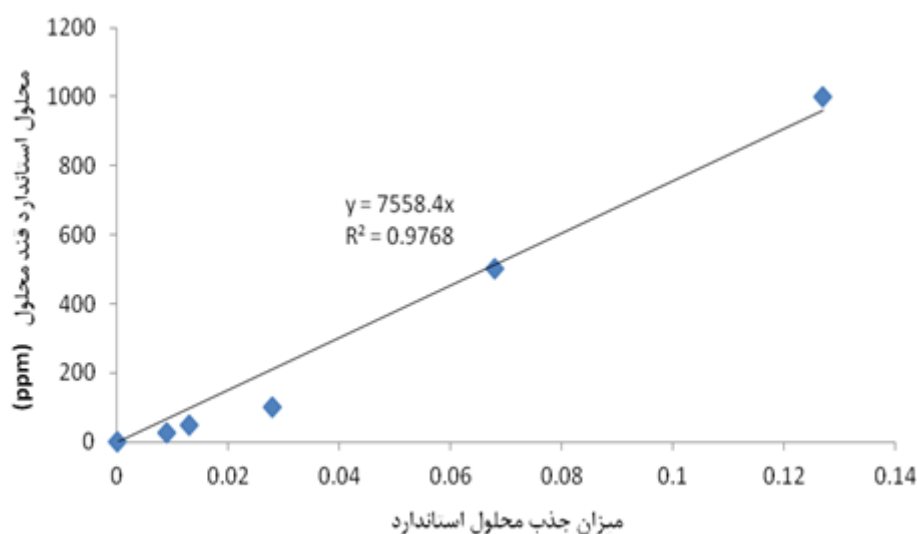
میلی‌مولار از پرولین تهیه شد (محلول مادر) و در ادامه، ۱۱۵/۱۳ میلی‌گرم پرولین در یک لیتر آب دو بار تقطیر شده، حل گردید. بدین باید توجه کرد که ال- پرولین در آب کاملاً حل می‌شود. بدین ترتیب یک میلی‌لیتر از محلول یک میلی‌مولار مادر معادل یک میکرومول بر میلی‌لیتر می‌باشد. کلیه عملیاتی که روی نمونه‌ها انجام گردید، روی استانداردها نیز انجام شد. سپس منحنی کالیبراسیون رسم گردید (شکل ۱) و میزان پرولین آزاد نمونه‌ها بر اساس میکرومول بر گرم وزن تر برگ محاسبه شد (۲۹).

اندازه‌گیری محتوای کل قندهای محلول برگ

بدین صورت که ابتدا به تعداد تیمارهای آزمایش، لوله‌های آزمایشی درب‌دار انتخاب گردید. سپس ۰/۱ میلی‌لیتر از عصاره الکلی داخل لوله‌های آزمایش ریخته شد. مجدداً ۳ میلی‌لیتر آنترون تازه تهیه شده به آن اضافه گردید و به مدت ۱۰ دقیقه در حمام آب جوش قرار داده شد. برای تهیه آنترون، ۱۵۰ میلی‌گرم آنترون در ۱۰۰ میلی‌لیتر اسید سولفوریک ۷۲ درصد (W/W) حل شد. آنترون با توجه به تعداد نمونه‌ها به صورت تازه در هر روز تهیه گردید. پس از خنک شدن نمونه‌ها در محیط آزمایشگاه، میزان جذب نمونه‌ها در طول موج ۶۲۵ نانومتر با اسپکتروفتومتر مدل UV/VIS 911 قرائت گردید. قبل

لوله‌های مذکور منتقل شد و ۱۰ میلی‌لیتر آب دوبار تقطیر شده به آن اضافه گردید. سپس ۵ میلی‌لیتر نین‌هیدرین به نمونه‌ها اضافه شد. برای تهیه نین‌هیدرین به ازاء هر نمونه، ۰/۱۲۵ گرم نین‌هیدرین به در ۲ میلی‌لیتر اسید فسفوریک ۶ مولار و ۳ میلی‌لیتر اسید استیک گلاسیال ۹۹/۹ درصد اضافه و به مدت ۱۶ ساعت با همزن مگنت‌دار به هم زده شد تا کاملاً حل گردد. بعد از آن، ۵ میلی‌لیتر اسید استیک گلاسیال به هر نمونه اضافه گردید و نمونه‌ها داخل حمام آب جوش (بن‌ماری) به مدت ۴۵ دقیقه قرار داده شدند. سپس نمونه‌ها از حمام خارج شد و در دمای محیط خنک گردید. بعد از آن، به هر نمونه ۱۰ میلی‌لیتر بنزن اضافه گردید و به شدت تکان داده شد تا پرولین وارد فاز بنزن شود. نمونه‌ها سپس به مدت نیم ساعت به حال سکون قرار داده شدند و پس از این مرحله، میزان جذب نور نمونه‌ها در طول موج ۵۱۵ نانومتر با استفاده از اسپکتروفتومتر مدل UV/VIS 911 قرائت گردید.

قبل از انجام قرائت جذب نور، استانداردهائی از پرولین (ال- پرولین L-Proline) با غلظتهای ۰، ۰/۰۲، ۰/۰۴، ۰/۰۶، ۰/۰۸، ۰/۱، ۰/۲، ۰/۴، ۰/۶، ۰/۸ و ۱ میکرومول بر میلی‌لیتر با توجه به وزن مولکولی آن تهیه شد (وزن مولکولی ال- پرولین برابر ۱۱۵/۱۳ گرم بر مول می‌باشد). سپس محلول یک

شکل ۲. منحنی استاندارد قند محلول

محاسبات آماری و نرم افزارهای مورد استفاده در آزمایش جهت تحلیل آماری از نرم افزارهای MSTATC, version 8.1 و SAS version 9.21، برای رسم نمودارها از نرم افزار EXCEL و برای مقایسه میانگین تیمارها از آزمون LS. Means استفاده شد. قبل از تجزیه آماری داده‌ها، آزمون بارتلت برای تمام صفات مورد بررسی گاو زبان انجام گرفت و به دلیل عدم معناداری نتایج این آنالیز، از تجزیه واریانس مرکب استفاده شد. به دلیل معنی‌دار بودن اثر متقابل تنش آب و قارچ مایکوریزا بر خصوصیات مورد بررسی گاو زبان، برش‌دهی انجام گرفت.

نتایج و بحث

محتوای پرولین برگ: تغییر معنی‌داری در تنظیم کننده‌های اسمزی گاو زبان (پرولین و قندهای محلول) طی دو سال کشت مشاهده نگردید. برهمکنش آبیاری و قارچ مایکوریزا بر پرولین گیاه در سطح یک درصد معنی‌دار شد (جدول ۲). جدول برش‌دهی (جدول ۳) نشان دهنده معنی‌دار بودن اثر قارچ

از انجام قرائت، استانداردهایی از گلوکز با غلظت‌های ۰، ۲۵، ۵۰، ۱۰۰، ۵۰۰ و ۱۰۰۰ پی‌پی‌ام تهیه گردید و کلیه مراحل مذکور روی آنها نیز انجام شد. سپس منحنی کالیبراسیون با استفاده از گلوکز رسم شد (شکل ۲) و میزان قندهای محلول نمونه‌ها بر اساس میلی‌گرم بر گرم وزن تر برگ محاسبه گردید (۲۹).

اندازه گیری محتوای موسیلاژ گل

به منظور تعیین درصد موسیلاژ، ۵ گرم از ماده خشک گیاهی آسیاب شده (گل خشک گاو زبان) را در بشر ریخته و ۱۰۰ میلی لیتر آب مقطر به آن افزوده و ۲۴ ساعت در یخچال نگهداری شد. ۵۰ میلی لیتر از این مایع صاف شده و ۱۰۰ میلی لیتر اتانول ۹۵ درصد به آن اضافه کرده و دوباره ۲۴ ساعت نگهداری شد تا موسیلاژ موجود به صورت رسوب درآمد. پس از این مدت بر روی کاغذ صافی که قبلاً وزن شده بود صاف گردید و پس از خشک شدن در حرارت ۱۰۵ درجه سانتی‌گراد، کاغذ صافی را وزن کرده و از روی اختلاف وزن کاغذ صافی تر و خشک وزن موسیلاژ، درصد و عملکرد موسیلاژ محاسبه گردید (۳۳).

$$\text{درصد موسیلاژ گل} = \frac{\text{عملکرد گل}}{\text{عملکرد گل}} \times ۱۰۰$$

مایکوریزا بر پرولین گاوزبان در برخی سطوح آبیاری بود. بر اساس جدول مقایسه میانگین (جدول ۴)، تیمارهای I₃₀GM و جدول ۲- نتایج تجزیه واریانس مرکب اثر سال، تنش آب و قارچ مایکوریزا بر خصوصیات گاوزبان

میانگین مربعات					منابع تغییرات
قند محلول	پرولین	وزن موسیلاژ	درصد موسیلاژ	درجه آزادی	
۰/۰۱۲ ^{ns}	۰/۰۴۰ ^{ns}	۰/۲۷۴ ^{ns}	۴/۷۲۴ ^{ns}	۱	سال
۱۷۵/۹۸۳	۱۱۱/۰۷۸	۰/۳۰۷	۱/۴۱۸	۴	تکرار در سال
۳۷۶۴/۰۷۳ ^{**}	۱۶۸۶۹/۷۱۵ ^{**}	۱۱/۹۸۶ ^{**}	۲۴/۸۴۶ ^{**}	۴	آبیاری
۰/۰۳۰ ^{ns}	۰/۰۰۲ ^{ns}	۰/۰۱۴ ^{ns}	۲/۷۴۳ ^{ns}	۴	سال × آبیاری
۳۹/۷۰۲	۶/۸۴۰	۰/۱۵۸	۱/۴۲۴	۱۶	خطای a
۳۳/۰۲۲ ^{**}	۳۲۷۳/۸۸۰ ^{**}	۱/۶۸۷ ^{**}	۱/۵۳۷ ^{ns}	۲	قارچ مایکوریزا
۰/۰۳۰ ^{ns}	۰/۰۱۱ ^{ns}	۰/۰۲۳ ^{ns}	۱/۵۴۵ ^{ns}	۲	سال × قارچ مایکوریزا
۴۵/۰۳۸ ^{**}	۱۴۷۴/۰۲۱ ^{**}	۰/۱۱۴ ^{**}	۲/۰۵۲ ^{**}	۸	آبیاری × قارچ مایکوریزا
۰/۰۰۲ ^{ns}	۰/۰۰۱ ^{ns}	۰/۰۲۲ ^{ns}	۱/۱۲۸ ^{ns}	۸	سال × آبیاری × مایکوریزا
۱/۹۱۴	۱/۰۰۱	۰/۱۵۳	۲/۲۲۳	۴۰	خطای b
۴/۵۰۲	۲/۴۵۱	۱۳/۹۰۱	۲۵/۶۹۰		ضریب تغییرات (درصد)

ns, **, * به ترتیب عدم معنی داری، معنی دار در سطوح احتمال یک و پنج درصد می باشند.

جدول ۳. میانگین مربعات حاصل از تجزیه واریانس برش دهی اثر قارچ مایکوریزا در هر سطح آبیاری بر خصوصیات گاوزبان

سقوط آبیاری	درجه آزادی	درصد موسیلاژ	وزن موسیلاژ	پرولین	قند محلول
I ₃₀	۲	۰/۲۴۴ ^{ns}	۰/۸۹۲۸ ^{ns}	۰/۹۲۲۷ ^{ns}	۰/۲۷۷ ^{ns}
I ₆₀	۲	۰/۰۳۰ ^{ns}	۰/۹۲۶ ^{ns}	۱۶۴/۱۴۷*	۱۲۶/۶۹۸ ^{**}
I ₉₀	۲	۱/۸۶۲*	۱۹/۳۱۶ ^{**}	۸۰/۵۸۳ ^{**}	۱۱۲/۸۷۵ ^{**}
I ₁₂₀	۲	۱/۲۱۰*	۱۲/۶۹۹ ^{**}	۱۴۳/۱۰۰ ^{**}	۱۳۲/۲۵۹ ^{**}
I ₁₅₀	۲	۶/۳۹۹*	۱۰/۱۳۵ ^{**}	۸۷۸۱/۲۱۰ ^{**}	۳۴۱/۰۷۳ ^{**}

ns, **, * به ترتیب عدم معنی داری، معنی دار در سطوح احتمال یک و پنج درصد می باشند.

ایجاد شده، گیاه بایستی پتانسیل آب درونی را نسبت به پتانسیل آب خاک کاهش دهد تا شیب پتانسیل آب جهت جذب آب به درون گیاه فراهم شود و این عمل را با استفاده از تجمیع تنظیم-کننده اسمزی پرولین در ریشه های خود انجام می دهد که باعث کاهش پتانسیل اسمزی و کاهش پتانسیل آب درونی می شود و در نتیجه شیب پتانسیل آب برقرار می گردد، در حالی که، کاربرد قارچ مایکوریزا باعث کاهش اثرات منفی تنش آب و موجب کاهش پرولین گیاه در شرایط تنش آب گردید. پس از رویش

I₃₀GI نسبت به تیمار I₃₀NM موجب تغییر معنی دار پرولین گاوزبان نشدند، اما در سطوح دیگر آبیاری (آبیاری پس از ۶۰، ۹۰، ۱۲۰ و ۱۵۰ میلی متر تبخیر آب از تشتک تبخیر)، کاربرد قارچ های *G. intraradices* و *G. mosseae* نسبت به عدم کاربرد قارچ مایکوریزا موجب کاهش معنی دار (۳۵/۳۲ و ۲۹/۹۱ درصد)، (۱۸/۳۲ و ۱۶/۲۱ درصد)، (۲۰/۲۳ و ۱۵/۹۵ درصد) و (۴۹/۵ و ۴۶/۹۶ درصد) پرولین شدند. در هر سطحی آبیاری که تنش کمبود آب برای گیاه گاوزبان

اسپوره‌های قارچی و گسترش آن‌ها در ریزوسفر بخشی از ریشه‌ها وارد سامانه ریشه گیاه شده و این عمل می‌تواند سبب گسترش جدول ۴. برهمکنش تنش آب و قارچ مایکوریزا بر پرولین ($\mu\text{g/gfw}$) گاوزبان

سطوح آبیاری	قارچ مایکوریزا			میانگین
	عدم کاربرد مایکوریزا	گونه <i>G. mosseae</i>	گونه <i>G. intraradices</i>	
I ₃₀	۱۷/۲۰۶ ^a	۱۶/۴۷۶ ^a	۱۷/۰۹۰ ^a	۱۶/۹۲۴ ^c
I ₆₀	۲۷/۴۸۶ ^a	۱۷/۷۷۳ ^b	۱۹/۲۶۶ ^b	۲۱/۵۰۸ ^c
I ₉₀	۳۶/۵۶۶ ^a	۲۹/۸۷۳ ^b	۳۰/۶۳۳ ^b	۳۲/۳۵۷ ^b
I ₁₂₀	۴۵/۷۶۶ ^a	۳۶/۵۰۰ ^b	۳۸/۴۶۰ ^b	۴۰/۲۴۲ ^b
I ₁₅₀	۱۳۷/۲۲۶ ^a	۶۹/۲۹۶ ^b	۷۲/۷۷۰ ^b	۹۳/۰۹۷ ^a
میانگین	۵۲/۸۵۰ ^a	۳۳/۹۸۴ ^b	۳۵/۶۴۴ ^b	

در هر سطح آبیاری میانگین‌هایی که دارای حروف مشابه هستند، بر اساس آزمون LS Means (آزمون حداقل اختلاف معنی‌دار) در سطح احتمال ۵ درصد با همدیگر اختلاف معنی‌دار ندارند

تجمع کمتری از پرولین در گیاه تلقیح شده با قارچ مایکوریزا نسبت به گیاه غیر مایکوریزایی بود (۷).

محتوای کل قندهای محلول برگ: قندهای محلول نیز به عنوان یکی از مواد اسمزی نقش چشمگیری در ثبات غشاهای سلولی و حفظ تورژسانس سلول‌ها دارند. در حقیقت، در گیاهانی که قندهای محلول در پاسخ به تنش خشکی تجمع می‌یابند، تنظیم اسمزی بهتر صورت می‌گیرد. جدول (۲) نشان دهنده معنی‌دار بودن برهمکنش آبیاری و قارچ مایکوریزا بر قندهای محلول گیاه است. جدول برش‌دهی (جدول ۳) نشان می‌دهد که قارچ مایکوریزا بر قندهای محلول گاوزبان در سطوح مختلف آبیاری اثر معنی‌داری دارد. طبق جدول مقایسه میانگین (جدول ۵)، کاربرد قارچ‌های *G. intraradices* و *G. mosseae* در سطوح آبیاری پس از ۶۰، ۹۰، ۱۲۰ و ۱۵۰ میلی‌متر تبخیر آب از تشک تبخیر نسبت به عدم کاربرد قارچ مایکوریزا در آن سطوح موجب تغییر و کاهش معنی‌دار قندهای محلول (۳۱/۸۸ و ۲۹/۲۲ درصد)، (۲۵/۰۹ و ۲۰/۵۶ درصد)، (۲۰/۳۵ و ۱۲/۹۲ و ۱۲) و (۲۲/۹۲ و ۲۱/۱۱ درصد) گاوزبان شدند.

جدول مقایسه میانگین (جدول ۵) نشان از کاهش قندهای محلول گیاه توسط قارچ مایکوریزا در هر سطح آبیاری که تنش

سامانه ریشه‌ای و افزایش جذب آب گردد. این فرآیند می‌تواند موجب افزایش میزان آب در گیاه و کاهش پرولین شود. هنگامی که میزان پرولین گاوزبان با کاربرد قارچ مایکوریزا در شرایط تنش آب کاهش یابد، رنگیزه‌های فتوسنتزی کلروفیل و کاروتنوئید، شاخص سطح برگ و عملکرد گل و دانه گیاه افزایش می‌یابد. البته یک مطالعه نشان داد که تنش آب باعث افزایش پرولین آویشن می‌شود (۶). همچنین تنش خشکی باعث افزایش پرولین در گیاه ماش سبز (*V. radiate* L.) گردید، اما قارچ مایکوریزا باعث کاهش صفات مذکور شد (۳۰). گیاهان همزیست با قارچ مایکوریزا با استفاده از روابط آبی و تغذیه بهتر نسبت به گیاهان بدون مایکوریزا، قادرند شرایط تنش خشکی را به طور موقت تحمل کنند و کمتر دچار آسیب شوند و در نتیجه میزان پرولین و قندهای محلول نسبت به گیاهان بدون مایکوریزا افزایش کمتری را نشان می‌دهد (۳۲). نتایج مطالعه ای دیگر نشان داد که با افزایش شدت تنش خشکی، میزان پرولین برگ تره فرنگی و دو توده تره ایرانی افزایش یافت، ولی میزان پرولین در گیاهان مایکوریزایی کمتر بود که می‌تواند به دلیل کاهش تنش توسط قارچ مایکوریزا در گیاه باشد (۱۴). در پژوهشی دیگر، میزان پرولین در گیاه گوش‌خر صحرایی *K. arvensis* در پاسخ به شرایط تنش خشکی افزایش نشان داد، اما

کمبود آب برای گیاه گاوزبان ایجاد شده، دارد. هیف‌های قارچ میکوریزا می‌توانند به منافذ بسیار ریزی که حتی تارهای کشنده جدول ۵. برهمکنش تنش آب و قارچ میکوریزا بر قندهای محلول (mg/gfw) گاوزبان

سطوح آبیاری	قارچ میکوریزا			میانگین
	عدم کاربرد میکوریزا	گونه <i>G. mosseae</i>	گونه <i>G. intraradices</i>	
I ₃₀	۱۴/۹۴۶ ^a	۱۴/۶۸۶ ^a	۱۵/۱۱۳ ^a	۱۴/۹۱۵ ^d
I ₆₀	۲۵/۹۷۳ ^a	۱۷/۶۹۳ ^b	۱۸/۳۸۰ ^b	۲۰/۶۸۲ ^c
I ₉₀	۳۲/۴۴۰ ^a	۲۴/۳۰۰ ^b	۲۵/۷۷۳ ^b	۲۷/۵۰۴ ^c
I ₁₂₀	۴۵/۲۰۶ ^a	۳۵/۹۲۰ ^b	۳۹/۳۶۰ ^b	۴۰/۱۶۲ ^b
I ₁₅₀	۵۹/۰۶۰ ^a	۴۵/۴۸۰ ^b	۴۶/۵۹۳ ^b	۵۰/۳۷۷ ^a
میانگین	۳۵/۵۲۵ ^a	۲۷/۶۱۶ ^b	۲۹/۰۴۴ ^b	

در هر سطح آبیاری میانگین‌هایی که دارای حروف مشابه هستند، بر اساس آزمون LS. Means (آزمون حداقل اختلاف معنی‌دار) در سطح احتمال ۵ درصد با همدیگر اختلاف معنی‌دار ندارند. (I₃₀).

میکوریزا بر درصد موسیلاژ گل گیاه معنی‌دار نشد، اما بر عملکرد موسیلاژ گل معنی‌دار شد. برهمکنش آبیاری و قارچ میکوریزا بر درصد موسیلاژ گل گیاه در سطح یک درصد معنی‌دار شد (جدول ۲). جدول برش‌دهی (جدول ۳) نشان دهنده معنی‌دار بودن اثر قارچ میکوریزا بر درصد موسیلاژ گل گاوزبان در برخی سطوح آبیاری در سطح یک درصد بود. جدول مقایسه میانگین (جدول ۶)، نشان دهنده افزایش معنی‌دار درصد موسیلاژ گیاه (۱۹/۶۵ و ۱۴/۱ درصد) و (۶۲/۲۴ و ۵۷/۲۸ درصد) توسط کاربرد قارچ‌های *G. mosseae* و *G. intraradices* نسبت به عدم کاربرد قارچ میکوریزا در سطوح آبیاری پس از ۱۲۰ و ۱۵۰ میلی‌متر تبخیر آب از تشتک تبخیر بود. نتایج بیانگر آن بود که در این سطوح آبیاری که تنش کمبود آب برای گیاه گاوزبان ایجاد شده، کاربرد قارچ میکوریزا می‌تواند با افزایش میزان جذب آب در واحد زمان و در واحد طول ریشه باعث افزایش محتوای نسبی و پتانسیل آب برگ و کلروفیل گیاه و متعاقبا با افزایش سرعت مصرف دی‌اکسیدکربن و تولید مواد فتوسنتزی شود. این موضوع احتمالا موجب کاهش اثرات منفی تنش آب و نتیجتا موجب افزایش درصد موسیلاژ گل گیاه در شرایط تنش آب گردد.

نتایج تجزیه واریانس نشان داد که برهمکنش آبیاری و قارچ

قادر به نفوذ در آنها نیستند وارد شده و باعث افزایش میزان جذب آب گردند و نتیجتا موجب کاهش قندهای محلول گاوزبان شوند و زمانی که میزان قندهای محلول گاوزبان با کاربرد قارچ میکوریزا در شرایط تنش آب کاهش یافت، عملکرد گل گیاه افزایش یافت. نتایج حاصل از پژوهشی نشان داد که با افزایش تنش خشکی، میزان کربوهیدرات گیاه گشنیز، به طور معنی‌داری افزایش یافت (۱) و بالا رفتن سطح تنش خشکی بر میزان کربوهیدرات در بافت سبز برگ گیاه دارویی بابونه افزود، که می‌تواند باعث افزایش مقاومت به خشکی شود (۳). همچنین در یک بررسی دیگر، با افزایش سطح تنش خشکی، قندهای محلول گیاه دارویی همیشه بهار *Calendula officinalis* L. افزایش یافت (۹). در حالی که تنش خشکی باعث افزایش قند محلول، پرولین و کاهش محتوای آب نسبی در ماش سبز (*V. radiate* L.) گردید، اما قارچ میکوریزا باعث کاهش صفات مذکور شد (۳۰) که این مورد با نتایج این بررسی مطابقت می‌نماید.

محتوای موسیلاژ گل: درصد و عملکرد موسیلاژ گل گاوزبان طی دو سال آزمایش معنی‌دار نگردید. معنی‌دار بودن صفات مذکور در اثر آبیاری قابل ملاحظه است، درحالی که اثر قارچ

مایکوریزا بر عملکرد موسیلاژ گل گیاه در سطح یک درصد معنی دار شد (جدول ۲). جدول برش دهی (جدول ۳) نشان جدول ۶. برهمکنش تنش آب و قارچ مایکوریزا بر درصد موسیلاژ گاوزبان

سطوح آبیاری	قارچ مایکوریزا			میانگین
	عدم کاربرد مایکوریزا	گونه <i>G. mosseae</i>	گونه <i>G. intraradices</i>	
I ₃₀	۶/۴۸۰ ^a	۶/۷۰۸ ^a	۶/۸۸۲ ^a	۶/۶۹۰ ^a
I ₆₀	۶/۷۳۲ ^a	۶/۷۴۰ ^a	۶/۶۱۳ ^a	۶/۶۹۵ ^a
I ₉₀	۷/۱۴۲ ^a	۶/۳۸۵ ^b	۶/۰۵۵ ^b	۶/۵۲۷ ^a
I ₁₂₀	۴/۴۳۲ ^b	۵/۳۰۳ ^a	۵/۰۵۵ ^a	۴/۹۳۰ ^b
I ₁₅₀	۲/۹۸۵ ^b	۴/۸۴۳ ^a	۴/۶۹۵ ^a	۴/۱۷۴ ^b
میانگین	۵/۵۵۴ ^a	۵/۹۹۶ ^a	۵/۸۶۰ ^a	

در هر سطح آبیاری میانگین هایی که دارای حروف مشابه هستند، بر اساس آزمون LS Means در سطح احتمال ۵ درصد با همدیگر اختلاف معنی دار ندارند. (I₃₀) آبیاری پس از ۳۰ میلی متر، (I₆₀) آبیاری پس از ۶۰ میلی متر، (I₉₀) آبیاری پس از ۹۰ میلی متر، (I₁₂₀) آبیاری پس از ۱۲۰ میلی متر و (I₁₅₀) آبیاری پس از ۱۵۰ میلی متر تبخیر آب از تشتک تبخیر.

جدول ۷. برهمکنش تنش آب و قارچ مایکوریزا بر عملکرد موسیلاژ گاوزبان (Kg/ha)

سطوح آبیاری	قارچ مایکوریزا			میانگین
	عدم کاربرد مایکوریزا	گونه <i>G. mosseae</i>	گونه <i>G. intraradices</i>	
I ₃₀	۱۱/۸۲ ^a	۱۲/۵۷ ^a	۱۲/۳۵ ^a	۱۲/۲۴ ^a
I ₆₀	۱۰/۴۳ ^a	۱۲/۶۰ ^a	۱۲/۱۶ ^a	۱۱/۷۳ ^a
I ₉₀	۷/۸۴ ^b	۱۱/۳۵ ^a	۱۰/۲۶ ^a	۹/۸۱ ^b
I ₁₂₀	۲/۸۶ ^b	۵/۴۶ ^a	۵/۲۹ ^a	۴/۵۴ ^c
I ₁₅₀	۱/۱۰ ^b	۳/۴۸ ^a	۳/۲۰ ^a	۲/۵۹ ^c
میانگین	۶/۸۱ ^b	۹/۰۹ ^a	۸/۶۵ ^a	

در هر سطح آبیاری میانگین هایی که دارای حروف مشابه هستند، بر اساس آزمون LS Means در سطح احتمال ۵ درصد با همدیگر اختلاف معنی دار ندارند.

نشان دهنده معنی دار بودن اثر قارچ مایکوریزا بر عملکرد موسیلاژ گل گاوزبان در برخی سطوح آبیاری بود. جدول مقایسه میانگین (جدول ۷) نشان داد که در سطوحی از آبیاری (آبیاری پس از ۹۰، ۱۲۰ و ۱۵۰ میلی متر تبخیر آب از تشتک تبخیر) کاربرد قارچ های *G. intraradices* و *G. mosseae* نسبت به عدم کاربرد قارچ مایکوریزا در آن سطوح، موجب تغییر معنی دار و افزایش عملکرد موسیلاژ گل (۴۴/۷۷ و ۳۰/۸۶ درصد)، (۹۰/۹ و ۸۴/۹۶ درصد) و (۲۱۶/۳۳ و ۱۹۰/۹ درصد) شدند. نتایج

نشان دهنده معنی دار بودن اثر قارچ مایکوریزا بر عملکرد موسیلاژ گل گاوزبان در برخی سطوح آبیاری بود. جدول مقایسه میانگین (جدول ۷) نشان داد که در سطوحی از آبیاری (آبیاری پس از ۹۰، ۱۲۰ و ۱۵۰ میلی متر تبخیر آب از تشتک تبخیر) کاربرد قارچ های *G. intraradices* و *G. mosseae* نسبت به عدم کاربرد قارچ مایکوریزا در آن سطوح، موجب تغییر معنی دار و افزایش عملکرد موسیلاژ گل (۴۴/۷۷ و ۳۰/۸۶ درصد)، (۹۰/۹ و ۸۴/۹۶ درصد) و (۲۱۶/۳۳ و ۱۹۰/۹ درصد) شدند. نتایج

نتیجه‌گیری

اثر سال بر هیچ یک از ویژگی‌های مورد مطالعه گیاه دارویی گاوزبان معنی‌دار نبود. برای موسیلاژ گل که ماده مؤثره گاوزبان است، برهمکنش آبیاری و قارچ مایکوریزا معنی‌دار بود و در سطوح آبیاری پس از ۱۲۰ و ۱۵۰ میلی‌متر تبخیر آب از تشتک تبخیر که تنش آبی شدید ایجاد شد و باعث کاهش درصد موسیلاژ گل گردید، اما کاربرد قارچ مایکوریزا در این سطوح شرایط را تغییر داد و منجر به افزایش درصد موسیلاژ گیاه شد. در سطوح آبیاری پس از ۹۰، ۱۲۰ و ۱۵۰ میلی‌متر تبخیر آب از تشتک تبخیر که تنش کمبود آب برای گاوزبان ایجاد شد، کاهش پرولین و قند محلول گاوزبان در سطوح آبیاری پس از ۶۰، ۹۰، ۱۲۰ و ۱۵۰ میلی‌متر تبخیر آب از تشتک تبخیر در شرایط حضور قارچ مایکوریزا نسبت به عدم کاربرد قارچ حاصل شد. بنابراین بر اساس نتایج این بررسی، تیمار آبیاری پس از ۹۰ میلی‌متر تبخیر آب از تشتک تبخیر و کاربرد قارچ مایکوریزای *G. mosseae* توصیه می‌شود.

تشکر و قدردانی

در پایان از همکاری دانشگاه یاسوج، دانشگاه علوم پزشکی یاسوج، مرکز تحقیقات کشاورزی و منابع طبیعی کهگیلویه و بویراحمد و حفاظت محیط زیست کهگیلویه و بویراحمد بخاطر فراهم نمودن بستر مناسب برای پیشبرد پژوهش اخیر از جمله زمین کشت آزمایش و استفاده از آزمایشگاهها تقدیر بعمل می‌آید.

درصد موسیلاژ گیاه اسفرزه *Plantago ovata* معنی‌دار بود (۱۵). بیشترین و کمترین درصد موسیلاژ گیاه اسفرزه به ترتیب با آبیاری ۷ و ۱۴ روز به دست آمد. در پژوهشی دیگر مشخص گردید که در تنش خشکی ملایم بر درصد موسیلاژ گاوزبان افزوده شد (۱۶) که با نتایج این بررسی مطابقت می‌نماید و سطح تنش خشکی ملایم در این بررسی (آبیاری پس از ۹۰ میلی‌متر تبخیر آب از تشتک تبخیر) بر درصد موسیلاژ گاوزبان افزود، اما مکانیسم آن ناشناخته باقی مانده است، اما تنش کمبود آب شدید (آبیاری پس از ۱۲۰ و ۱۵۰ میلی‌متر تبخیر آب از تشتک تبخیر) احتمالاً به دلیل کاهش میزان جذب آب گیاه، محتوای نسبی آب برگ، کلروفیل برگ و شاخص سطح برگ و نتیجتاً کاهش تولید مواد فتوسنتزی، متعاقباً کاهش موسیلاژ گل گاوزبان را در پی داشته است، در حالی که قارچ‌های مایکوریزا در شرایط تنش کمبود آب شدید (آبیاری پس از ۱۲۰ و ۱۵۰ میلی‌متر تبخیر آب از تشتک تبخیر) ممکن است با تنظیم هورمون‌های گیاهی و افزایش میزان جذب آب گیاه و محتوای نسبی آب برگ، نقش مهمی در تولید مواد فتوسنتزی داشته و موجب افزایش مواد مؤثره گیاه دارویی گاوزبان شود. نتایج مطالعه ای دیگر نیز نشان داد که برقراری رابطه همزیستی بین اسفرزه *P. ovata* و قارچ مایکوریزا اثرات منفی تنش خشکی را بر بسیاری از صفات اسفرزه تعدیل نمود (۱۰). بیشترین موسیلاژ در شرایط بدون تنش و وجود قارچ مایکوریزا به دست آمد. همچنین نتیجه یک پژوهش دیگر نشان داد که اثر متقابل تنش خشکی و قارچ مایکوریزا بر تولید موسیلاژ اسفرزه *P. ovata* در سطح احتمال یک درصد معنی‌دار شد (۱۳) و مایکوریزا در شرایط بدون تنش خشکی موجب افزایش بیشتر موسیلاژ گردید که با نتایج این مطالعه حاضر همخوانی دارد.

منابع

- 1-Ahmadian, A. and Nourzad, S., 2014. Effect of water stress and harvesting stages on quantitative and qualitative yields of coriander (*Coriandrum sativum* L.) in the conditions of Torbat Haidaria. *Journal of Agricultural Ecology*, 6 (1): 141-130. (In Persian).
- 2-Ali, A. F., 2001. Response of marigold (*Calendula officinalis* L.) plants to some rock phosphate source and yeast. 5th Arabian Horticulture Conference, Ismalia, Egypt, 30-42.
- 3-Arazmjo, A., Heidari, M., Ghanbari, A., Siahars, B. and Ahmadian, A., 2010. Effects of three types of

- fertilizers on essential oil, photosynthetic pigments, and osmoregulators in chamomile under drought stress. *Environmental Stresses in Crop Sciences*, 3(1): 23-33. (In Persian).
- 3- Aliasgharzad, N., Neyshabouri, M. R. and Salimi, G., 2006. Effects of arbuscular mycorrhizal fungi and *Bradyrhizobium japonicum* on drought stress of soybean. *Biologia Bratislava*, 19: 324-328.
 - 4- Anjum Sh. A., Xie, X.Y., Wang, Ch, L., Saleem, M. F., Man, Ch. and Lei, W., 2011. Morphological, physiological and biochemical responses of plants to drought stress. *African Journal of Agricultural Research*, 6: 2026-2032.
 - 5- Bagheri, N., Athakhi, Sh. and Razavizadeh, R., 2020. Investigating the effect of silicon on some morphological and physiological indicators and the expression of betaine aldehyde dehydrogenase and proline 5-carboxylate synthetase genes in Iranian borage medicinal plant under drought stress. *Plant Biological Sciences*, 12(1), 85-106.
 - 6- Bahreininejad, B., Razmjooa, J. and Mirzab, M., 2013. Influence of water stress on morpho-physiological and phytochemical traits in *Thymus daenensis*. *International Journal of Plant Production*, 7(1): 151-166.
 - 7- Doubková, P., Vlasáková, E. and Sudová, R. 2013. Arbuscular mycorrhizal symbiosis alleviates drought stress imposed on *Knautia arvensis* plants in serpentine soil. *Plant and Soil*, 37 (1): 149-161.
 - 8- Enteshari, S. H and Hajhashemi, F., 2010. Effect of two arbuscular mycorrhizal fungi species on root nodulation and amounts of some elements in soyabean on salt stress condition, *Journal of Plant Protection*, 24(3): 315-323. (In Persian).
 - 9- Jafarzadeh, L., Omid, H., and Bostani, A. A., 2014. The study of drought stress and Bio fertilizer of nitrogen on some biochemical traits of Marigold medicinal plant (*Calendula officinalis* L.). *Plant Research Journal (Iranian Biology Journal)*, 2f: 180-193. (In Persian).
 - 10- Fallah, S., Raisi, F. and Ghasemi, K., 2012. The effect of mycorrhizal symbiosis and different nitrogen sources on the quantitative and qualitative characteristics of safflower under drought stress. Master's thesis, Shahrekord University. Shahrekord, Iran.
 - 11- Farhadi, R. and Balashahri, M. S., 2012. Pharmacology of Borage (*Borago officinalis* L.) medicinal plant. *International Journal of Agronomy and Plant Production*, 3(2): 73-77.
 - 12- Fekri, N., Khayami, M., Heidari, R. and Javadi, M. A., 2008. Isolation and identification of monosaccharide of Mucilage in Dragon's head by thin layer chromatography. *Iranian Journal of Medicinal and Aromatic Plants*, 24(2): 207-216. (In Persian).
 - 13- Ghasemi, K. and Fallah, S. A., 2014. Effect of drought stress and different fertilizers on efficiency of water consumption and biomass of *Plantago ovata*. *Journal of Soil Research (Soil and Water Sciences)*, 28(3): 501-510. (In Persian).
 - 14- Ghasem Jokar, N., Nadian, H. A., Khalil Moghaddam, B., Heidary, M. and Gharineh, M. H., 2015. Influence of mycorrhizal symbiosis on growth and proline content in Leek (*Allium porrum* L.) and two genotypes of persian Leek (*Allium ampeloprasum* ssp. *persicum* L.) under drought stress. *Journal of Plant Production*, 38(1): 15-26. (In Persian).
 - 15- Ghasemi Siani E., Fallah, S. and Tadayyon, A., 2011. Study on yield and seed quality of *Plantago ovata* Forssk., under different nitrogen treatments and deficit irrigation. *Iranian Journal of Medicinal and Aromatic Plants*, 27(3): 517- 528. (In Persian).
 - 16- Gholinegad, R., Sirousmehr, A. R. and Fakheri, B., 2014. Effect of drought stress and organic fertilizer on activity of some antioxidant enzymes, photosynthetic pigments, proline and yield of Borage (*Borago officinalis* L.). *Journal of Horticultural Science*, 28(3): 338-346. (In Persian).
 - 17- Gogoi, P. and Singh, R. K., 2011. Different effect of some arbuscular mycorrhizal fungi on growth of *Piper longum* L. (Piperaceae). *Indian Journal of Sciences and Technology*, 4(2): 119- 125.
 - 18- Hemalatha, M. and Selvaraj, T., 2003. Association of AM fungi with Indian borage (*Plectranthus amboinicus*) and its influence on growth and biomass production. *Mycorrhiza News*, 15(1): 18-21.
 - 19- Hosini Mazinani, S. M. and Hadipur, A. R., 2012. Improving the quantitative and qualitative performance of the medicinal plant *Calendula officinalis* L. by using biofertilizers. *Quarterly Journal of Medicinal Plants*, 15 (2): 91-83.
 - 20- Karagiannidis, N., Thomidis, T., Panou-Filothou, E. and Karagiannidis, C. H., 2012. Response of three mint and two Oregano species to *Glomus etunicatum* inoculation. *Australian Journal of Crop Sciences*,

- 6(1): 164- 169.
- 21-Khalil, S. S. and Noemani, A. S. A. 2015. Effect of bio-fertilizers on growth, yield, water relations, photosynthetic pigments and carbohydrates contents of *Origanum vulgare* L. plants grown under water stress conditions, *American-Eurasian Journal of Sustainable Agriculture*, 9(4): 60-73.
- 22-Marulanda, A. and Barea, G. M. 2009. Stimulation of plant growth and drought to clearance by native micro-organisms from dry environments: mechanisms related to bacterial effectiveness. *Journal of Plant Growth Regulator*, 28: 115- 124.
- 23-Moafeghy, A., 1992. Isolation and determination of mucilage polysaccharides from plantagoes with tissue and farming cultivated. MSc. Thesis, Faculty of Science, Tehran University. Tehran, Iran.
- 24-Moghbeli Mehni Dareroodi, A., Delbari, M. and Koochi, N., 2014. Effect of surface and subsurface drip irrigation on yield of Damask Rose under different irrigation regimes. *Iran Water and Soil Research*, 45(4): 412-405. (In Persian).
- 25-Moradi, R., Rezvani Moghaddam, P., Nasiri Mahallati, M. and Nezhadali, A., 2011. Effects of organic and biological fertilizers on fruit yield and essential oil of sweet fennel (*Foeniculum vulgare* Var. Duice). *Spanish Journal of Agricultural Research*, 9(2): 546-553.
- 26-Ngouajio, M., Wang, G. and Goldy, R., 2007. Withholding of drip irrigation between transplanting and flowering increases the yield of field-grown tomato under plastic mulch. *Agricultural water management*, 87: 285-291.
- 27-Niknam, V., 1999. Identification of secondary metabolites (N-aliphatic composition, mucilage polyssaccharides, saponines, sterols, phenolic compositions). Ph.D. Thesis, Faculty of Science, Tehran University. Tehran, Iran.
- 28-Omidbeigi, R., 2018. Production and processing of medicinal plants (volume one). Astan Quds Razavi Publishing House, Mashhad, 348 pages.
- 29-Paquin, R. and Lechasseur, P., 1979. Observations sur une methode dosage de la proline libreans les extraits de plantes. *Canadian Journal of Plant Science*, 57: 1851-1854.
- 30-Prabhu, D., Shankar, T., Sathyavathe, V. and Sankaralingam, S., 2013. Influence of arbuscular mycorrhizal fungi on the growth of green Gram (*Vigna radiata* L.) grown under water stress conditions. *World Applied Sciences Journal*, 25 (4): 561-567.
- 31-Reddy, A. R., Chaitanya, K. Y. and Vivekanandan, M., 2004. Drought induced responses of photosynthesis and antioxidant metabolism in higher plants. *Journal of Environmental and Experimental Botany*, 161: 1189-1202.
- 32-Ruíz-Sánchez, M. Armada, E., Munoz, Y., Salamonec, G., Aroca, R., Ruíz-Lozano, J. M. and Azcón, R., 2011. Azospirillum and arbuscular mycorrhizal colonization enhance rice growth and physiological traits under well-watered and drought conditions. *Journal of Plant Physiology*, 168: 1031-1037.
- 33-Samsam Shariat, S., 2007. Cultivation and propagation of medicinal plants. Third edition. Mani Publications. 420 pages.
- 34-Shimizu, N. and Tomoda, M., 1983. Pectic substances. I. the major pectin from the fruits of *Zizyphus jujuba* Miller var. inermis Rehd. *Chemical and Pharmaceutical Bulletin*, 31(2): 499-506.
- 35-Smith, S. E., Facelli, E. and Pope, S., 2010. Plant performance in stressful environments: interpreting new and established knowledge of the roles of arbuscular mycorrhizas. *Plant and Soil*, 326: 3-20.
- 36-Tisdall, J. M., 1991. Fungal hyphae and structural stability of soil. *Australian Journal of Soil Research*, 29 (6): 729-743.
- 37-Zhao, Z. H., Li, J., Wu, X. M., Dai, H., Gao, X. M., Liu, M. J. and Tu, P. F., 2006. Structures and immunological activities of two pectic polysaccharides from the fruits of *Ziziphus jujube*. *Food Research International*, 39 (8): 917-923.
- 38-Zhao, Z., Liu, M. and Tu, P., 2008. Characterization of water soluble polysaccharides from organs of Chinese Jujube (*Ziziphus jujuba* Mill. cv. Dongzao). *European Food Research and Technology*, 226 (5): 985-989.

Effect of Mycorrhizal Fungi on Mucilage Active Ingredient and Osmotic Regulators of Borage (*Borago officinalis* L.) under Water Stress

Ali Rahimi^{1*}, Shahrokh Jahanbin², Amin Salehi² and Hooshang Faraji²

(Received: December 01-2024; Accepted: March 02-2025)

Abstract

Water stress is one of the most important factors affecting plant performance. Considering the potential effect of mycorrhizal fungi on modulating the effect of water stress on the performance of Borage, an experiment was conducted as split-plot in randomized complete block design. Water stress as the main factor in irrigation levels after 30, 60, 90, 120 and 150 mm water evaporation from evaporation pan class A and mycorrhiza fungi as sub-agent in levels of non-application, application of *Glomus mosseae* and *G. intraradices* species were considered. For flower mucilage, the interaction of irrigation and mycorrhizal fungus was significant, and at the irrigation level of 120 and 150 mm, water evaporation increased the water stress and caused a decrease in flower mucilage. At the irrigation levels after 90, 120 and 150 mm of water evaporation, the reduction of proline and soluble sugar of borage was observed after 60, 90, 120 and 150 mm of water evaporation in the presence of mycorrhizal fungus compared to the absence of fungus application. Based on the results, irrigation treatment is recommended after 90 mm of water evaporation and the application of mycorrhizal fungus *G. mosseae*.

Keywords: Borage, Proline, Water stress, Soluble sugar, Mycorrhiza, Mucilage.

1-Forests, Rangelands and Watershed Research Department, Kohgiluyeh-Boyerahmad Agriculture and Natural Resources Research and Education Center, AREEO, Yasouj, Iran

2- Department of Agriculture and Plant Breeding, Faculty of Agriculture, Yasouj University, Iran

*: Corresponding Author, Email: rahimi.ali1362@yahoo.com